
ZMIANY W STRUKTURZE ZAWODOWEJ JAKO WYKŁADNIK POZIOMU URBANIZACJI WSI

(NA PRZYKŁADZIE RYBNICKIEGO OKRĘGU WĘGLOWEGO
I WSCHODNIOOPOLSKIEGO OKRĘGU PRZEMYSŁOWEGO)

Liczne badania z zakresu gospodarowania czynnikiem ludzkim ukazują głębokie przemiany jakie dokonały się w strukturze, podziale i wykorzystaniu wiejskiej siły roboczej (Rajkiewicz, 1969, Dobrowolska, 1967, Kluczyński, 1970, Rauziński, 1975). W wyniku postępującej industrializacji i urbanizacji regionu potęguje się bowiem przepływ siły roboczej, który decyduje o rozmieszczeniu sił wytwórczych, rozwoju sieci osadniczej, krystalizowaniu się nowego podziału pracy, a ten z kolei jest czynnikiem wiodącym w procesach zawodowej urbanizacji skupisk wiejskich (Rajman, 1969).

Problem ten rozpatrzono na przykładzie zachodniej części obrzeża GOP-u, którą tworzą graniczące ze sobą, dynamicznie rozwijające się i należące do różnych regionów administracyjnych dwa okręgi przemysłowe: Rybnicki Okręg Węglowy (ROW) i Wschodnioopolski Okręg Przemysłowy (WOOP). Ten ostatni obejmuje najsilniej uprzemysłowione i zurbanizowane tereny w pasie nadodrzańskim¹. Spełnia on z jednej strony określone funkcje w regionie opolskim, z drugiej zaś wykazuje silnie wykształcone więzi międzyregionalne o charakterze produkcyjnym, transportowym oraz w zakresie siły roboczej. WOOP ma charakter okręgu przemysłowo-rolnego, w którym zaznacza się wyraźnie rejonizacja typów gospodarki związanych z warunkami glebowymi, zalesieniem terenu, strukturą agrarną, a przede wszystkim z rozmieszczeniem głównych ośrodków przemysłowych. Dotychczasowe kierunki jego rozwoju doprowadziły do umocnienia funkcji produkcyjnej, głównie zaś przemysłu. Wiodącymi w tym okręgu są: przemysł chemiczny, maszynowy, hutniczy oraz

---

¹ Są to rejon: raciborski, kozielski, krapkowicki i strzelecki.

przemysł materiałów budowlanych, aczkolwiek ważną pozycję w strukturze zatrudnienia oraz aktywizacji terenów wiejskich utrzymuje przemysł rolno-spożywczy. WOOP jest przykładem okręgu o wszechstronnie rozwiniętym przemyśle, przy nieznacznie zarysowującej się jego specjalizacji. Współczynnik specjalizacji gałęziowej przemysłu kształtuje się jednak nadal poniżej średniej wartości dla całego obrzeża (P a k u ł a, 1973).

Rybnicki Okręg Węglowy należy do najmniejszych obszarowo², ale najsilniej uprzemysłowionych subregionów obrzeża GOP-u. W porównaniu z innymi osiągnął maksymalną wartość w zatrudnieniu przemysłowym (281 prac./1000 mieszkańców). Wynika to z faktu, że minione 15-lecie, a głównie ostatni plan 5-letni, stanowiły moment przełomowy i jak na razie szczytowy w jego rozbudowie (zarówno pod względem zainwestowania jak i wzrostu wydobycia węgla oraz przyrostu nowych miejsc pracy). ROW, pod względem dynamiki swego rozwoju, nie ustępuje nawet największym okręgom górniczym Europy (*Geografia Przemysłu Polski*, 1972). Strukturę gospodarczą ROW-u cechuje pewna specyfika wynikająca z przemysłu wiodącego jakim jest górnictwo węgla. Żaden inny okręg przemysłowy Polski nie wykazuje tak wyraźnej specjalizacji i jednostronności w swym rozwoju gospodarczym. Ponadto ogromny potencjał sił wytwórczych w ROW-ie, w sposób jednoznaczny określił jego rolę i miejsce w układzie gospodarczym obrzeża GOP-u, regionu katowickiego, czy nawet kraju (P a k u ł a, 1973).

Cechą specyficzną wymienionych okręgów przemysłowych jest daleko zaawansowany proces „semiurbanizacji wsi”, polegający na silnym przekształceniu struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej (G o l a c h o w s k i, 1966). W Wschodnioopolskim Okręgu Przemysłowym, głównie zaś w kędzierzyńskim zespole produkcyjno-osadniczym, wskaźniki zatrudnienia przemysłowego ludności wiejskiej należą do bardzo wysokich i niejednokrotnie przewyższają analogiczne dane dla wielu miast regionu opolskiego. Wśród pracowników przemysłowych z niektórych miejscowości WOOP-u (np. Bierawy, Kotlarni, Dziergowic) ponad 60% pracuje w przemyśle chemicznym, co wskazuje na ogromną rolę przemysłów wiodących w kształtowaniu struktury zawodowej mieszkańców wielu wsi.

Wysokim wskaźnikom uprzemysłowienia i urbanizacji zawodowej ludności WOOP-u towarzyszą jednak ubytki zasobów siły roboczej na rolniczym rynku pracy. Obserwowany od szeregu lat odpływ młodzieży z terenów rolniczych, często jedynie w aspekcie zawodowym, a bez zmiany miejsca zamieszkania (tzw. „urbanizacja bez wychodźstwa”), powodował utratę aktywnej ludności na rzecz nierolniczych rynków pracy WOOP-u, ROW-u i GOP-u.

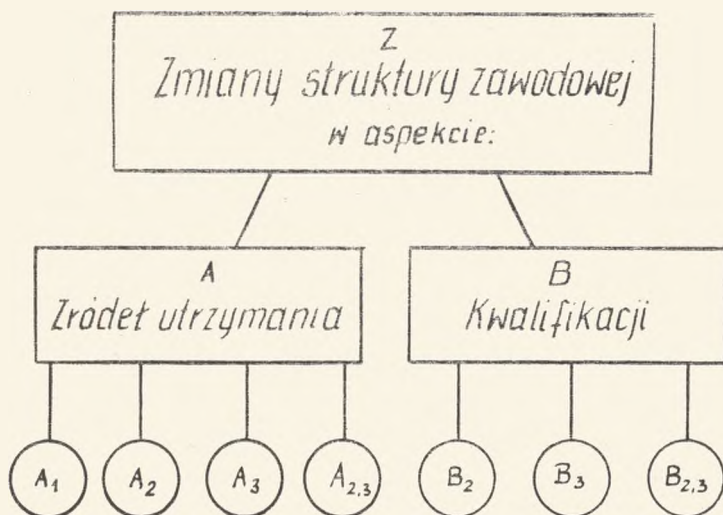
W Rybnickim Okręgu Węglowym zarobkowanie pozarolne ludności wiejskiej ma również stare tradycje, gdyż jeszcze przed uruchomieniem nowych kopalń węgla koksującego, praca poza rolnictwem była głównym źródłem utrzymania dla ponad 70% mieszkańców wsi. ROW jest zmiennym przy-

² rejon rybnicki i wodzisławski.

kładem regionu, w którym górnictwo węgla silnie zadecydowało o aktualnej i perspektywicznej sieci osadniczej, o wytworzeniu struktury monozawodowej wśród mieszkającej tam społeczności. Wsie ROW-u odznaczają się również bardzo niskim odsetkiem czynnych zawodowo w rolnictwie. Dodatkową cechą charakteryzującą sieć osadniczą najsilniej uprzemysłowionej części tego regionu jest zatarcie się różnic fizjonomicznych między obszarami miejskimi i wiejskimi (np. pas osadnictwa: Rybnik – Radlin, Rybnik – Chwałowice – Świerklany, Wodzisław – Jastrzębie).

Okręgi przemysłowe: Rybnicki i Wschodnioopolski, wyprzedzając pod względem rozwoju gospodarczego szereg uprzemysłowionych rejonów w Polsce, odznaczają się specyficznym przebiegiem procesów urbanizacyjnych (Turski, 1964; Golachowski, 1966; Jałowiecki, 1972; Mikołajewicz, 1973). W świetle kryterium demograficznego (% ludności miejskiej), okręgi te należą wprawdzie do słabiej zurbanizowanych terenów strefy obrzeża GOP-u, równocześnie są one jednymi z większych w kraju rynków pracy, o dawnej tradycji zarobkowania pozarolnego wśród ludności wiejskiej. Wobec powyższego naczelnym problemem niniejszych rozważań będzie poznanie ruchliwości zawodowej, którą potraktowano jako specyficzny wykładnik poziomu urbanizacji wsi.

Zmiany w strukturze zawodowej ludności wiejskiej analizowano w oparciu o dwa elementy składowe: źródła utrzymania ludności aktywnej i poziom kwalifikacji.

Te dwa elementy rozpatrzono w różnych wariantach:

A_1 – zmiany obejmujące tylko źródła utrzymania,

A_2 – przejście z rolnictwa do pozarolnych działów gospodarki narodowej przy uzyskaniu pewnego poziomu wykształcenia (dotyczy to głównie młodzieży wywodzącej się z rodzin rolniczych, która po ukończeniu szkoły podstawowej podejmowała pracę poza rolnictwem).

A_3 – zmiany źródeł utrzymania i zawodu (robotnicy przyuczeni wywodzący się z rolnictwa),

$A_{2,3}$ zmiany źródeł utrzymania i poziomu kwalifikacji (tzn. wykształcenia i zawodu), czyli $A_{2,3} = \sum A_1, A_2, A_3$,

B_2 – zmiany obejmujące tylko poziom wykształcenia,

B_3 – przejście do innej grupy zawodowej,

$B_{2,3}$ zmiany w poziomie kwalifikacji (tzn. wykształcenia (B_2) i zawodu (B_3), a więc $B_{2,3} = \sum B_2, B_3$).

Tabela 1

ZMIANY W ŹRÓDLACH UTRZYMANIA I POZIOMIE KWALIFIKACJI
LUDNOŚCI WIEJSKIEJ ROW-u W LATACH 1960–1970

Nazwa wsi	ΣA^*	ΣB^*	Nazwa wsi	ΣA^*	ΣB^*
1. Jankowice	11,9	88,1	16. Skrzyszów	48,5	51,5
2. Jejkowice	12,8	87,2	17. Bujaków	50,1	49,9
3. Gotartowice	13,9	85,1	18. Pogrzebień	53,6	46,4
4. Kokoszyce	21,4	78,6	19. Gólkowice	55,2	44,8
5. Gierałtowice	23,4	76,6	20. Mszana	56,7	43,3
6. Wielopole	23,7	76,3		52,8	47,2
7. Czyżowice	24,0	76,0	21. Baranowice	60,1	39,9
8. Golejów	26,0	74,0	22. Borynia	62,7	37,3
9. Chwałęcice	29,7	70,3	23. Lubomia	64,7	35,3
10. Wilchwy	30,3	69,7	24. Wilecza	67,6	32,4
11. Bełk	31,2	68,8	25. Olza	68,6	31,4
12. Gorzyce	32,2	67,8	26. Ruptawa	70,1	29,9
13. Turza	32,6	67,4	27. Bzie	71,5	28,5
14. Brzezcie	39,2	60,8	28. Połomia	71,8	28,2
15. Lyski	40,0	60,0		67,1	32,9
	26,1	73,9			
Średnia arytmetyczna badanej reprezentacji ROW-u				42,6	57,4

Źródło: Obliczenia na podstawie badań terenowych, prowadzonych w wymienionych wsiach.

* $\Sigma A = A_1 + A_2 + A_3 + A_{2,3}$

* $\Sigma B = B_1 + B_2 + B_{2,3}$

A + B = 100% (objaśnienia symboli w tekście s. 26)

ZMIANY W ŹRÓDŁACH UTRZYMANIA I POZIOMIE KWALIFIKACJI
LUDNOŚCI WIEJSKIEJ WOOP-u W LATACH 1960-1970

Nazwa wsi	ΣA^*	ΣB^*	Nazwa wsi	ΣA^*	ΣB^*
1. Krępna	19,7	80,3	30. Boryslawice	57,1	42,9
2. Bierawa	20,1	79,9	31. Krzanowice	62,4	37,6
3. Żużela	20,5	79,5	32. Mechnica	62,8	37,2
4. Nędza	20,7	70,3	33. Kornica	63,2	36,8
5. Miejsce Kłodnickie	23,2	76,8	34. Długomiłowice	65,4	34,6
6. Brzeźce	23,8	76,2	35. Łęzce	66,6	33,4
7. Góra Św. Anny	24,0	76,0	36. Rozkochów	69,0	31,0
8. Dziergowice	25,1	74,9	37. Kadlubiec	70,0	30,0
9. Lenartowice	26,0	74,0	38. Malnie	70,5	29,5
10. Kotłarnia	29,1	70,9	39. Międzyńcin	71,3	28,7
11. Lubieszów	29,5	70,5	40. Turze	76,8	23,2
12. Markowice	29,8	70,2	41. Zielina	78,3	21,7
13. Żywocice	30,0	70,0	42. Błotnica Strzelecka	79,0	21,0
14. Żędowice	30,0	70,0	43. Maków	80,9	19,1
15. Kielcza	31,5	68,5	44. Grodzisko	83,2	16,8
16. Rudy Raciborskie	34,9	65,1	45. Izbicko	84,0	16,0
17. Landzmierny	38,0	62,0	46. Tworków	84,6	15,4
18. Piotrówka	40,0	60,0	47. Maciówakrze	85,5	14,5
19. Większyce	40,0	60,0	48. Krowiarki	89,0	11,0
20. Cisek	43,1	56,9			
	28,9	71,1		73,6	26,4
21. Krzyżanowice	45,8	54,2			
22. Zalesie	47,7	52,3	Średnia arytm. badanej repre- zentacji	50,6	49,4
23. Jasiona	49,9	50,1			
24. Krasowa	50,0	50,0			
25. Poręba	50,5	49,5			
26. Chałupki	50,7	49,3			
27. Gościęciny	50,8	49,2			
28. Strzeleczyki	51,0	49,0			
29. Reńska Wieś	54,5	45,5			
	50,1	49,8			

* $\Sigma A = A_1 + A_2 + A_3 + A_{2,3}$

* $\Sigma B = B_1 + B_2 + B_{2,3}$

A + B = 100%

(objaśnienia symboli w tekście s. 26)

Zródło: jw., tabela 1.

Na podstawie badań terenowych³ ukazano funkcję tych elementów w procesie urbanizacji zawodowej mieszkańców wsi ROW-u i WOOP-u. Badaniami objęto 76 wsi, a w nich 59,5 tys. osób w wieku produkcyjnym, czyli około 75% ludności w wieku zdolności do pracy⁴. Przy doborze wsi

³ prowadzonych metodą ankietyzacji, wywiadów i analizy akt personalnych pracowników w zakładach pracy.

⁴ Reprezentacja ta stanowi 25% ogółu ludności wiejskiej zamieszkałej w badanych okręgach przemysłowych.

kierowano się m.in.: odsetkiem zatrudnienia pozarolnego, odległością od pozarolnych ośrodków pracy, typem funkcjonalnym wsi, strukturą wiekową mieszkańców oraz ich pochodzeniem terytorialnym. W związku z tym do reprezentacji wybrano zarówno wsie rolnicze jak i chłopo-robotnicze oraz dawno już przekształcone wsie robotnicze. Wśród nich były lokalne skupienia przemysłowe, a także wsie będące siedzibami władz administracyjnych, instytucji rolniczych i usługowych. Większość wsi stanowią takie, których profil urbanizacyjny kształtują główne ośrodki przemysłowe regionu, konkretny zakład przemysłowy lub ich zespoły.

Na przykładzie wytypowanych wsi prześledzono proces kształtowania struktury zawodowej, czyli zmian, jakie dokonały się w latach 1960–70 w źródłach utrzymania i poziomie kwalifikacji mieszkańców wsi. Z kolei podjęto próbę ustalenia typów rozwojowych osiedli wiejskich oraz poziomu ich urbanizacji⁵.

Schemat klasyfikacji wsi przedstawia się następująco:

Grupa I – wsie, w których proces urbanizacji zawodowej postępuje w wyniku ruchliwości kwalifikacyjnej pozarolnej siły roboczej

$$\Sigma B > \Sigma A^6$$

a wśród nich:

a) wsie, gdzie ludność uzyskała wyższy poziom kwalifikacji bez zmiany źródeł utrzymania i zawodu, czyli $B_2 > \Sigma A$ i B_3

b) wsie, których mieszkańcy wykazali większe skłonności do zmiany zawodu, a więc $B_3 > \Sigma A$ i B_2

Grupa II – wsie o równorzędnych zmianach zarówno w źródłach utrzymania jak i poziomie kwalifikacji ich mieszkańców

$$\Sigma A = \Sigma B$$

Grupa III – wsie, w których zmiany struktury zawodowej obejmują głównie źródła utrzymania

$$\Sigma A > \Sigma B$$

a) wsie o maksymalnych zmianach w źródłach utrzymania czyli $A_1 > \Sigma A_2, A_3, A_{2,3}$ i ΣB

b) wsie, dla których zmiana źródeł utrzymania ludności wiązała się ze zmianą poziomu wykształcenia i grupy zawodowej, a więc $\Sigma A_{2,3} > \Sigma A_1, A_2, A_3$ i ΣB

c) wsie, w których wraz ze zmianą źródeł utrzymania zmienił się tylko poziom wykształcenia jej mieszkańców tzn. $A_2 > \Sigma A_1, A_3, A_{2,3}$ i ΣB

d) wsie, gdzie dominowały zmiany w źródłach utrzymania i jednocześnie zmiany grupy zawodowej $A_3 > \Sigma A_1, A_2, A_{2,3}$ i ΣB .

Przestrzenne rozmieszczenie głównych typów wsi ilustruje ryc. 1, opracowana na podstawie materiałów zebranych w terenie.

⁵ Szczegółowa typologia wsi zawarta jest w pracy doktorskiej autorki.

⁶ Wyjaśnienie symboli na s. 26.

Ryc. 1. Wsie wg zmian struktury zawodowej ludności

We Wschodnioopolskim Okręgu Przemysłowym wsie zaliczane a o grupy I tworzą dwa wyraźne skupiska. Główny obszar tworzą wsie w pasie Zdzieszowice – Kędzierzyn – Kuźnia Raciborska – Racibórz, wzdłuż górnego biegu Odry. Ludność pozarolna przekracza tu niejednokrotnie 80% ogółu mieszkańców tych wsi. Są to: Kotlarnia (86%), Cisowa (81%), Brzeźce (81%), Bierawa (80%), które dostarczają Zakładom Azotowym w Kędzierzynie ponad 25% siły roboczej rekrutującej się z terenów wiejskich regionu opolskiego. Do tej grupy należy zaliczyć także lokalne ośrodki pracy pozarolnej: Dziergowice, Reńską Wieś, Januszkowice oraz wsie w dorzeczu Bierawki, których powstanie wiąże się z początkami przemysłu na tym obszarze (Kotlarnia, Ortowice; R a j m a n, 1965).

Wokół Zdzieszowic do silnie przekształconych osiedli należą: Zużela, Krępna i Góra św. Anny, w których odsetek ludności pozarolnej kształtuje się w granicach od 60 do 70%. W rejonie raciborskim najbardziej przekształconymi wsiami są Nędza i Markowice, gdzie ponad 70% mieszkańców utrzymuje się z pracy pozarolnej. Drugi obszar wsi silnie przekształconych to dolina Małej Panwi, gdzie wyraźne piętno na strukturę gospodarczą wywiera ośrodek przemysłowy Zawadzkiego.

Najsilniej przekształcone pod względem struktury zawodowej osiedla wiejskie WOOP-u grupują się wokół centrów przemysłowych, tworząc zwartą strefę o pewnym zróżnicowaniu wewnętrznym. Zróżnicowanie to polega m.in. na niejednorodnym stopniu przekształceń w poziomie kwalifikacji mieszkańców poszczególnych wsi.

Zmiany w strukturze zawodowej ludności pozarolnej Rybnickiego Okręgu Węglowego objęły głównie poziom kwalifikacji mieszkańców wsi. Dotyczy to w szczególności mieszkańców wsi rejonu rybnickiego, położonych zarówno w zapleczu starych kopalń jak i tych, które dostarczają siłę roboczą dla własnych zakładów lub dla miejskich ośrodków przemysłowych – m.in. Rybnika, Żor i Boguszowic. Przykładowo można wymienić: Jankowice, z których gros mieszkańców dojeżdża do KWK „Marcel”, „Chwałowice”, „Rymer”, Jejkowice – będące pod wpływem KWK „Ignacy”, „Rydułtowy”, Bełk – rolniczo-robotnicza wieś (PGR) położona w zasięgu oddziaływania KWK „Dębieńsko”, czy Gotartowice, w których zlokalizowane są Zakłady Urządzeń Sygnalizacyjnych.

Wsie grupy I tworzą w tym rejonie dwa wyraźne pierścienie – wewnętrzny, wokół starych obszarów eksploatacji górniczej i zewnętrzny, wyznaczony takimi jednostkami osadniczymi jak: Golejów, Chwałęcice, Gierałtowice, Brzezie, Lyski, w których obok ludności pozarolnej spotkać można nierzadko grupę dwuzawodową (ryc. 1).

W rejonie wodzisławskim zmiany w poziomie kwalifikacji objęły przede wszystkim mieszkańców tych wsi, w których dominuje ludność pozarolna związana bardzo ściśle ze starymi kopalniami. Są to Czyżowice, Kokoszyce, gdzie 3/4 ogółu zmian w strukturze zawodowej ludności objęło sferę kwali-

fikacji. Wśród przebadanej reprezentacji wsi tego rejonu, sklasyfikowanych w grupie I, tylko jedna z nich (Wilchwy) stała się w ostatnim dziesięcioleciu nowym centrum górnictwem. Wieś ta, a właściwie osada robotnicza, już znacznie wcześniej, bo jako ośrodek administracyjny (do 1973 r. gromada, obecnie gmina) charakteryzowała się znacznym zróżnicowaniem struktury zawodowej swoich mieszkańców. Po zlokalizowaniu na jej terenie w 1958 roku KWK „1 Maja” proces urbanizacji postępował bardzo szybko, obejmował zarówno ludność miejscową jak i mieszkańców pobliskich wsi, wyznaczając tym samym nową fazę urbanizacji zawodowej (K r a k o w s k a, 1970).

Wsie zaliczane do grupy II nie tworzą zwartej strefy występowania, lecz zlokalizowane punktowo pełnią przede wszystkim funkcje administracyjne czy usługowe dla rolnictwa (np. Reńska Wieś, Krzyżanowice itp.), a sporadycznie bywają lokalnymi rynkami pracy (np. Strzeleczyki). W ROW-ie do grupy tej zaliczono dawne osiedla rolnicze, dziś już typowo robotnicze, spośród których część wchodzi w skład zespołu produkcyjno-osadniczego Wodzisław – Jastrzębie (np. Mszana).

Wsie grupy III występują w WOOP-ie peryferyjnie w stosunku do głównych ośrodków pracy pozarolnej, ale koncentrycznie wokół silnie przekształconych wsi grupy I. Nieco inaczej wykształciła się ta strefa w ROW-ie, bowiem głównym skupiskiem jest południowa część rejonu wodzisławskiego, do niedawna najbardziej rolnicza. Są to wsie położone w zapleczu nowo powstałych kopalń, które wywołały największe przekształcenia w strukturze zawodowej ludności wiejskiej, przyczyniając się znacznie do zmian źródeł utrzymania.

Analiza sklasyfikowanych powyżej wsi pozwala na ukazanie różnic w procesie przekształcania struktury zawodowej ich mieszkańców. Uwzględniając inne kryteria urbanizacji stwierdza się, że wsie zaliczane do grupy I ($\Sigma B > \Sigma A$) cechuje duża gęstość zaludnienia, feminizacja zatrudnienia w rolnictwie (choć w niektórych z nich aktywność zawodowa kobiet poza rolnictwem jest również bardzo wysoka) oraz inne symptomy zurbanizowanych osad. Gęstość zaludnienia w tej grupie przekracza niejednokrotnie 100 osób/km² np. Brzeźce – 108, Markowice – 111, Nędza – 136, Bierawa 154.

Szczególnie wysoki popyt na męską siłę roboczą w takich ośrodkach pracy jak: Kędzierzyn, Zdzeszowice, Zawadzkie, Górażdże, doprowadził w wielu wsiach WOOP-u do prawie zupełnego odpływu męskiej siły roboczej z rolnictwa do zawodów pozarolnych. Na tym tle występuje jaskrawo wysoki udział kobiet zatrudnionych w rolnictwie (np. we wsi Żędowice 84% pracujących w tym dziale gospodarki narodowej, Brzeźce – 76%, Cisowa – 77%). Aktywność zawodowa kobiet poza rolnictwem jest wysoka we wsiach położonych w zapleczu tych zakładów, które swoim profilem produkcyjnym kształtują popyt na żeńską siłę roboczą. W toku badań terenowych potwierdziła

się ścisła zależność między terytorialnym rozmieszczeniem poszczególnych gałęzi przemysłu a podziałem pracy wśród kobiet wiejskich. Jako przykład mogą posłużyć wsie w rejonie Krapkowic – Otmętu, gdzie odsetek kobiet wiejskich zatrudnionych poza rolnictwem przekracza 40% ogółu czynnych zawodowo kobiet. Na drugim niejako biegunie znajduje się rejon kozielski z dwukrotnie niższą aktywnością zawodową kobiet w pozarolniczych działach gospodarki narodowej, co wynika ze specyfiki kędzierzyńskiego ośrodka pracy.

Rozpatrywany powyżej proces urbanizacji zawodowej dotyczył głównie sfery kwalifikacji, gdyż większość wsi w rejonie rybnickim i kozielskim wykazała się większą ruchliwością kwalifikacyjną swoich mieszkańców, aniżeli zmianą źródeł utrzymania. W rejonie wodzisławskim, strzeleckim i krapkowickim ten typ wsi reprezentuje około 30% przebadanych jednostek osadniczych.

Wszystkie wsie grupy I podzielono na 3 podgrupy, w zależności od wskaźnika zmian w poziomie kwalifikacji mieszkańców. Zmiany te objęły od 50 do prawie 90% wszystkich osób, które w analizowanym okresie podlegały procesowi przekształcania struktury zawodowej. Udział tych wsi w procesie przechodzenia ludności z rolnictwa do zajęć pozarolnych był już znikomy ze względu na osiągnięte stadium przemian. Ludność wiejską WOOP-u charakteryzują bowiem dawne tradycje łączenia pracy w gospodarstwie rolnym z pracą nierolniczą. Już w połowie ubiegłego stulecia znaczny odsetek właścicieli i dzierżawców traktowało pracę na roli jako zajęcie uboczne (od 33 do 42%). Również w dorzeczu Małej Panwi załączki społecznej grupy dzisiejszych chłopo-robotników sięgają XIX wieku (R a j m a n, 1962). W strukturze zatrudnienia niektórych wsi raciborskich przeważali wówczas także mieszkańcy związani z pracą poza rolnictwem, jak chociażby robotnicy branży metalowej w Kuźni Raciborskiej⁷.

W Rybnickim Okręgu Węglowym proces urbanizacji zawodowej jest zjawiskiem niewątpliwie starym (M r o w i e c, 1962). W porównaniu ze wsią opolską różni się jednak wysokim stopniem natężenia, wynikającym zwłaszcza z nasilenia ruchów migracyjnych. Odmienność ta jest szczególną konsekwencją wzmoczonego uprzemysłowienia tego okręgu w ostatnim 15-leciu.

Wobec silnego zurbanizowania wsi rybnickiej, proces przechodzenia ludności rolniczej do pozarolnych działów gospodarki narodowej jest tu zjawiskiem sporadycznym. Praca w rolnictwie jest bowiem źródłem utrzymania dla nieznacznej liczby ludności (w rejonie rybnickim 5,0%, wodzisławskim 8,8%). Tereny rolnicze tworzą pewnego rodzaju enklawy, głównie w południowo-zachodniej części tego okręgu, gdzie w ostatnim 15-leciu miały miejsce największe zmiany w źródłach utrzymania. Obszar ROW-u, głównie

---

⁷ Wg A. Nowaka, 1969, rodziny te stanowiły aż 72,7% ogółu mieszkańców Kuźni Raciborskiej.

zaś jego centrum, stanowi zwartą strefę wsi robotniczych, spełniających funkcję mieszkaniową lub będących lokalnymi rynkami pozarolnych miejsc pracy.

Wyróżniona w przeprowadzonej klasyfikacji wiejskich jednostek osadniczych II grupa wsi ($\Sigma A = \Sigma B$) charakteryzuje się proporcjonalnymi zmianami zarówno w źródłach utrzymania ludności, jak i ich kwalifikacji. Generalnie dominują tu wsie z przewagą ludności dwuzawodowej, aczkolwiek są one mniej liczne w porównaniu do grupy poprzedniej i bardziej oddalone od centrów przemysłowych. W tej grupie stwierdzono dalszy proces odchodzenia mieszkańców z rolnictwa, co doprowadza do powstania szeregu wsi typu robotniczo-rolniczego, które z biegiem czasu przekształcają się w robotnicze osiedla mieszkaniowe. Ponadto w tej grupie znalazły się także ośrodki gminne oraz wsie, gdzie skupiają się urzędy i instytucje usługowe związane z obsługą rolnictwa (POM-y, punkty skupu itp.). Dla nich więc typowe są zmiany zachodzące pod wpływem technizacji i przenikania różnorodnych innowacji określane m.in. przez M. Dobrowolską i B. Górz (1974), jako proces „modernizacji wsi”. W większości jednak wsie zaliczanych do grupy II obserwuje się wzrost ludności czynnej zawodowo wyłącznie poza rolnictwem i to głównie w przemyśle (np. Skrzyszów, Mszana, Strzeleczyki, Jasiona). To powoduje, że odsetek zatrudnionych w przemyśle w stosunku do ogółu czynnych zawodowo poza rolnictwem zbliża się do wartości charakteryzującej zbiorowość grupy I. Nadal jednak jest to teren drenażu siły roboczej dla przemysłu, przy czym niektóre z tych wsi nie tracą funkcji rolniczej bądź usługowej dla zaplecza.

Zmiany w poziomie kwalifikacji mieszkańców tych wsi są już dość znaczne lecz o wiele niższe w porównaniu ze wsiami grupy I (tab. 1 i 2).

Do III grupy zaliczono wsie rolnicze wkraczające dopiero w początkowy etap urbanizacji zawodowej. Wyraża się to głównie w zmianach źródeł utrzymania ich mieszkańców, przy nieznacznej jeszcze ruchliwości kwalifikacyjnej. Jak dotąd zapóźnione w procesie przekształceń wykazały one jednak w latach 1960–70 najwyższe w badanych subokręgach gospodarczych tempo wzrostu ludności pozarolnej. Są to np. wsie: w rejonie kosielskim – Maciowakrze, Długomiłowice, w rejonie raciborskim – Krzanowice, Tworków, w strzeleckim – Zalesie, Izbicko, w rybnickim – Borynia, Baranowice, Chwałęcice, Pogrzebień, w wodzisławskim – Połomia, Skrzyszów, Bzie Zameckie, Lubomia. Podlegają one znacznym przemianom struktury zatrudnienia i pod względem aktywizacji pozarolnej ich mieszkańców zbliżyły się do średniej wartości tego miernika dla poszczególnych rejonów (powiatów). Wskazuje to na rozpoczęty już proces wyrównywania dotychczasowych opóźnień w zakresie urbanizacji zawodowej.

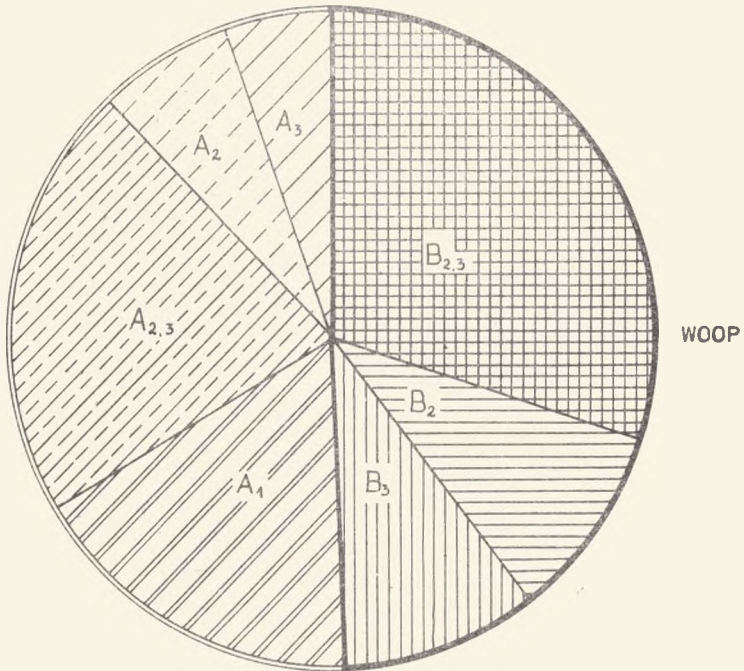
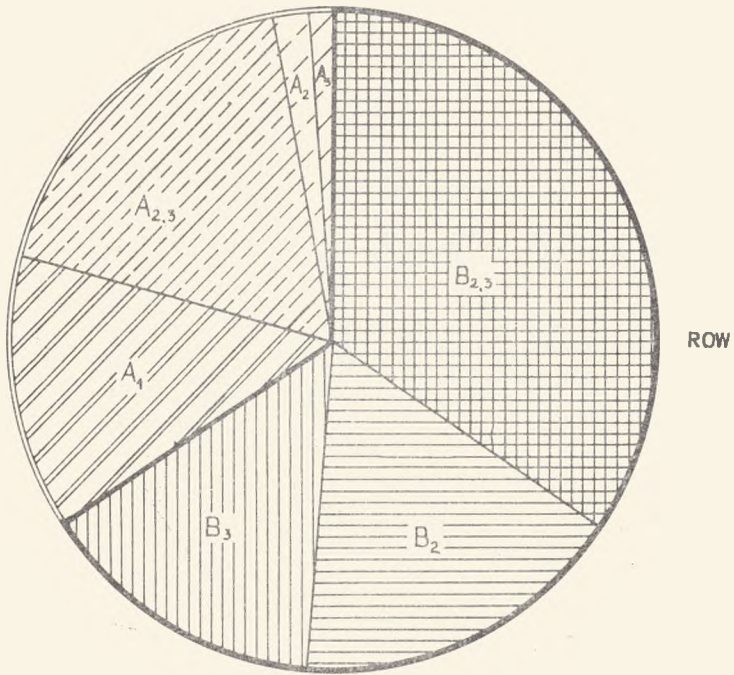
Trzecia grupa wsi jest jednocześnie głównym rezerwuarem zasobów siły roboczej dla rozwijającego się przemysłu. W latach 1960–70 cały przyrost wiejskiej siły roboczej netto na Opolszczyźnie znalazł zatrudnienie poza rolnictwem, a ludność wiejską w 60% pokryła wolne miejsca pracy w gos-

podarce uspołecznionej (R a u z i ń s k i, 1968). Szczegółowe badania autorki nad reprodukcją wiejskiej siły roboczej potwierdziły ten fakt, bowiem ponad 70% młodzieży wiejskiej wchodzącej na rynek pracy podejmowało zawód nierolniczy (K r a k o w s k a, 1968). W konsekwencji co drugi mężczyzna i co piąta kobieta w wieku produkcyjnym, mieszkający na wsi, pracuje już poza rolnictwem. Szczególną rolę w tym procesie odegrały rozwijające się ośrodki przemysłowe, drenujące zasoby siły roboczej w swym najbliższym zapleczu, a następnie rozszerzające ten drenaż na wsie bardziej odległe, zaliczane do II i III grupy.

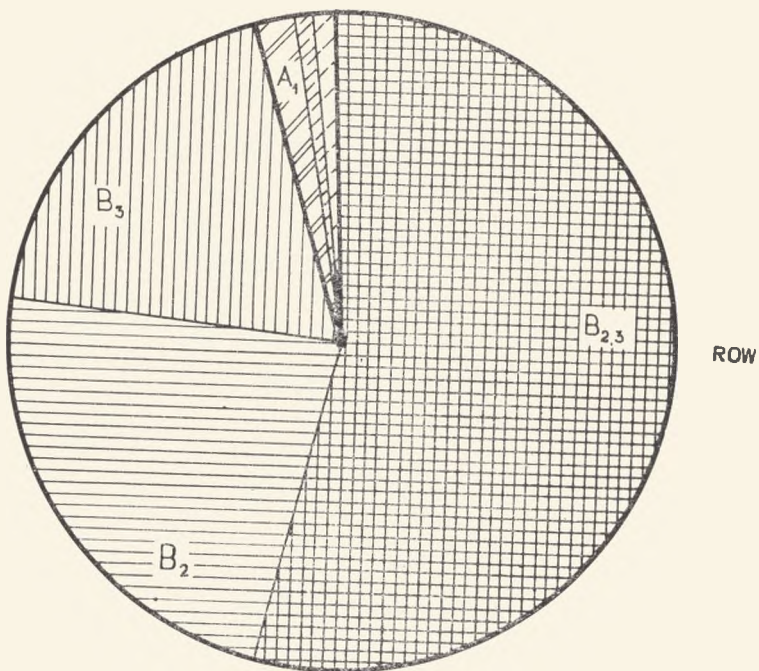
Powyższe rozważania dotyczyły z jednej strony zmian w źródłach utrzymania ludności wiejskiej, z drugiej zaś w poziomie kwalifikacji. Te dwa elementy rozpatrzono w różnych wariantach i w zestawieniu z poszczególnymi składowymi tych procesów np.: zmiana źródeł utrzymania a poziomu wykształcenia lub poziomu wykształcenia a grupy zawodowej. Udział poszczególnych składowych w całości przemian struktury zawodowej kształtował się bardzo odmiennie dla wydzielonych uprzednio kategorii wsi i badanych rejonów ROW-u i WOOP-u, o czym informują załączone diagramy (ryc. 2–5).

Generalnie wśród mieszkańców wsi ROW-u zmiany dotyczyły ich poziomu kwalifikacji (B). Z ogółu ludności podlegającej przekształceniu struktury zawodowej ponad 70% stanowią ci, dla których proces ten odbył się bez udziału zmian w źródłach utrzymania (B_2 , B_3 , $B_{2,3}$), w WOOP-ie analogiczna zbiorowość stanowiła około 50%. Dla pozostałych przejście z rolnictwa do pozarolnych działów gospodarki narodowej było procesem wtórnym dla dalszych zmian w sferze kwalifikacji (A_2 , A_3 , $A_{2,3}$). W ROW-ie osoby te stanowiły zaledwie 8% badanej zbiorowości. Należy więc przypuszczać, że jest to rejon, w którym nie ma już rezerw siły roboczej dla pozarolnych działów gospodarki narodowej. Stosunkowo nieliczną grupę stanowili ci, których przejście z rolnictwa do pozarolnych działów gospodarki narodowej odbyło się bez podnoszenia kwalifikacji, zarówno systemem szkolnym jak i drogą przyuczenia do zawodu (A_1). Są to w dalszym ciągu robotnicy niewykwalifikowani, zatrudnieni przede wszystkim w przemyśle. W jednym i drugim okręgu największa rola przypada składowej $B_{2,3}$, co oznacza, że podnoszenie kwalifikacji odbyło się głównie poprzez zdobycie odpowiedniego wykształcenia.

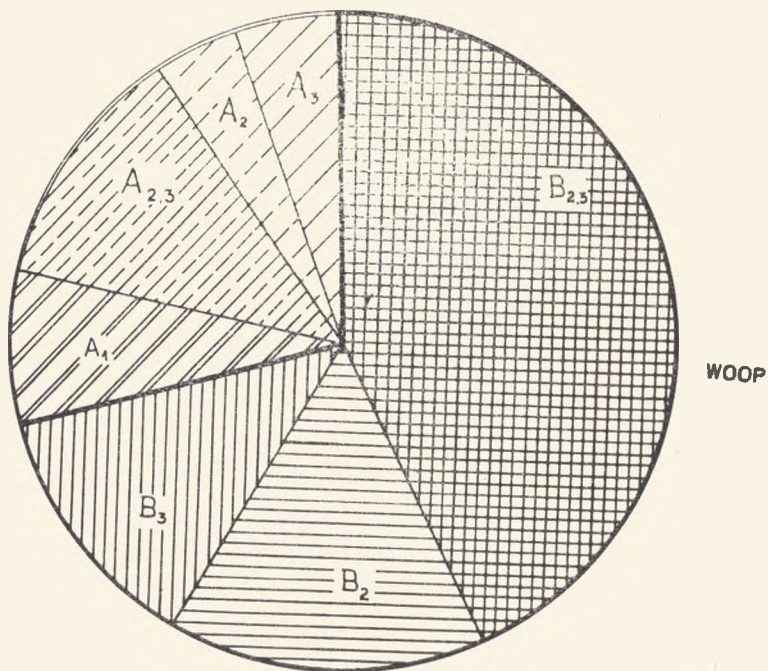
Z powyższego wynika, że udział poszczególnych składowych w całości przemian struktury zawodowej kształtował się odmiennie w wydzielonych trzech grupach wsi. Jeszcze większe zróżnicowanie występuje wówczas, gdy dokona się analizy nasilenia tych zmian w stosunku do ogółu czynnych zawodowo poza rolnictwem, a nie tylko do osób, które podlegały tym procesom. Dla określenia posłużono się następującym współczynnikiem:

Ryc. 2. Diagram przekształceń struktury zawodowej mieszkańców ROW-u i WOOP-u

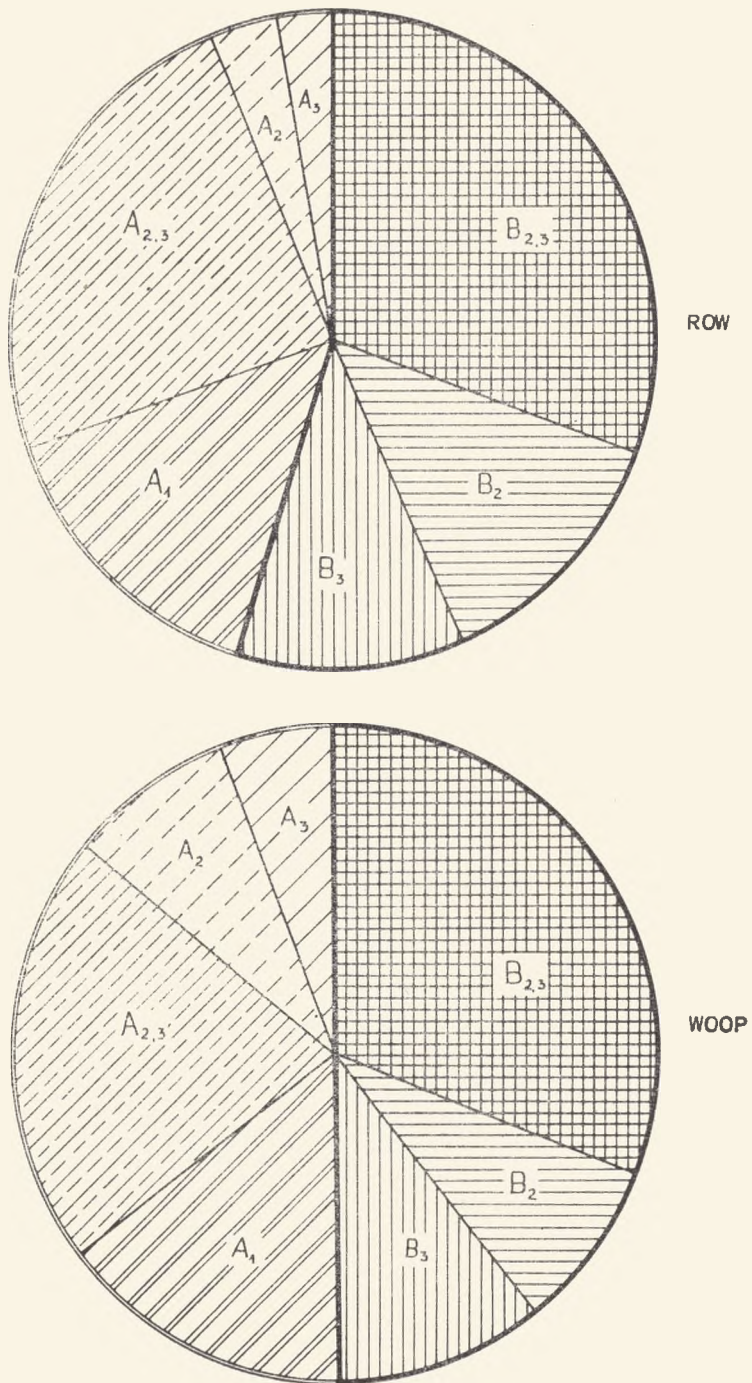

ROW

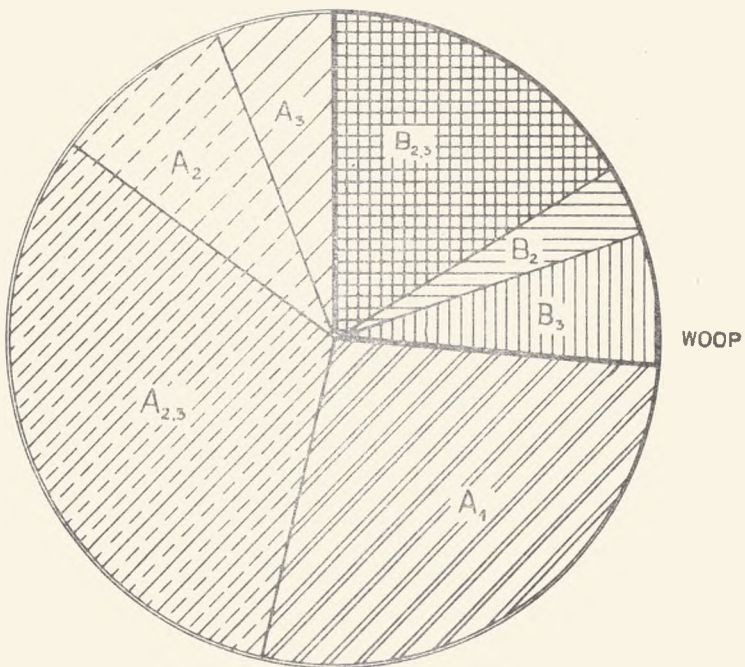
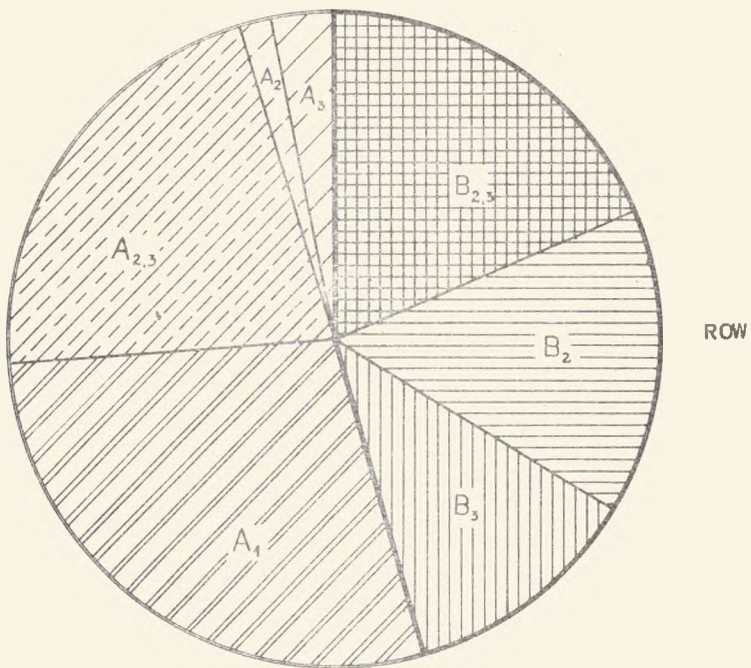

WOOP

Ryc. 3. Diagram przekształceń struktury zawodowej mieszkańców wsi grupy I

Ryc. 4. Diagram przekształceń struktury zawodowej mieszkańców wsi grupy II

Ryc. 5. Diagram przekształceń struktury zawodowej mieszkańców wsi grupy III

$$W_z = \frac{\Sigma A (A_1 + A_2 + A_3 + A_{2,3}) + \Sigma B (B_2 + B_3 + B_{2,3})}{L} \times C$$

L – czynni zawodowo poza rolnictwem, C = 100

Jego wartość potwierdza, że najmniejsze zmiany w przekształcaniu struktury zawodowej dokonały się we wsiach rybnickich. Przykładowo na 100 osób czynnych zawodowo jedynie 19 zmieniło strukturę zawodową. We wsiach silnie przekształconych, czyli osiedlach robotniczych (np. Jankowice, Jejkowice, Gotartowice) wskaźnik ten był oczywiście jeszcze niższy i wynosił od 6 do 8%, a w dawnych wsiach rolniczych (np. w Boryni, Baranowicach, Bełku) dochodził do 45% ogółu czynnych zawodowo poza rolnictwem (tab. 3 i 4 i ryc. 6).

Tabela 3

NASILENIE ZMIAN STRUKTURY ZAWODOWEJ MIESZKAŃCÓW
WSI ROW-u W LATACH 1960–1970

Nazwa wsi	%* ΣA + ΣB	Nazwa wsi	%* ΣA + ΣB
Wilchwy	36,1	Mszana	43,1
Turza	21,0	Gołkowice	30,6
Czyżowice	13,7	Skrzyszów	25,0
Chwałęcice	10,9	Bujaków	22,8
Gorzyce	10,2	Pogrzebień	15,0
Gieraltowice	9,4		25,9
Kokoszyce	9,2		
Jejkowice	8,2	Połomia	67,2
Bełk	8,0	Lubomia	65,6
Gotartowice	7,6	Ruptawa	55,4
Jankowice	6,5	Olza	48,9
Wielopole	6,0	Borynia	43,6
Brzezie	5,2	Bzie	42,1
Lyski	5,1	Baranowice	25,3
Golejów	4,7	Wilcza	18,2
	12,6		44,0
		Średnia ogółem	27,7

Źródło: jw. tabela 1.

* – %ogółu zmian obliczony w stosunku do czynnych zawodowo poza rolnictwem w danej wsi

ΣA, ΣB – objaśnienia symboli w tekście na s. 26.

ZMIANY W STRUKTURZE ZAWODOWEJ MIESZKAŃCÓW WSI WOOP-u
W LATACH 1960-1970

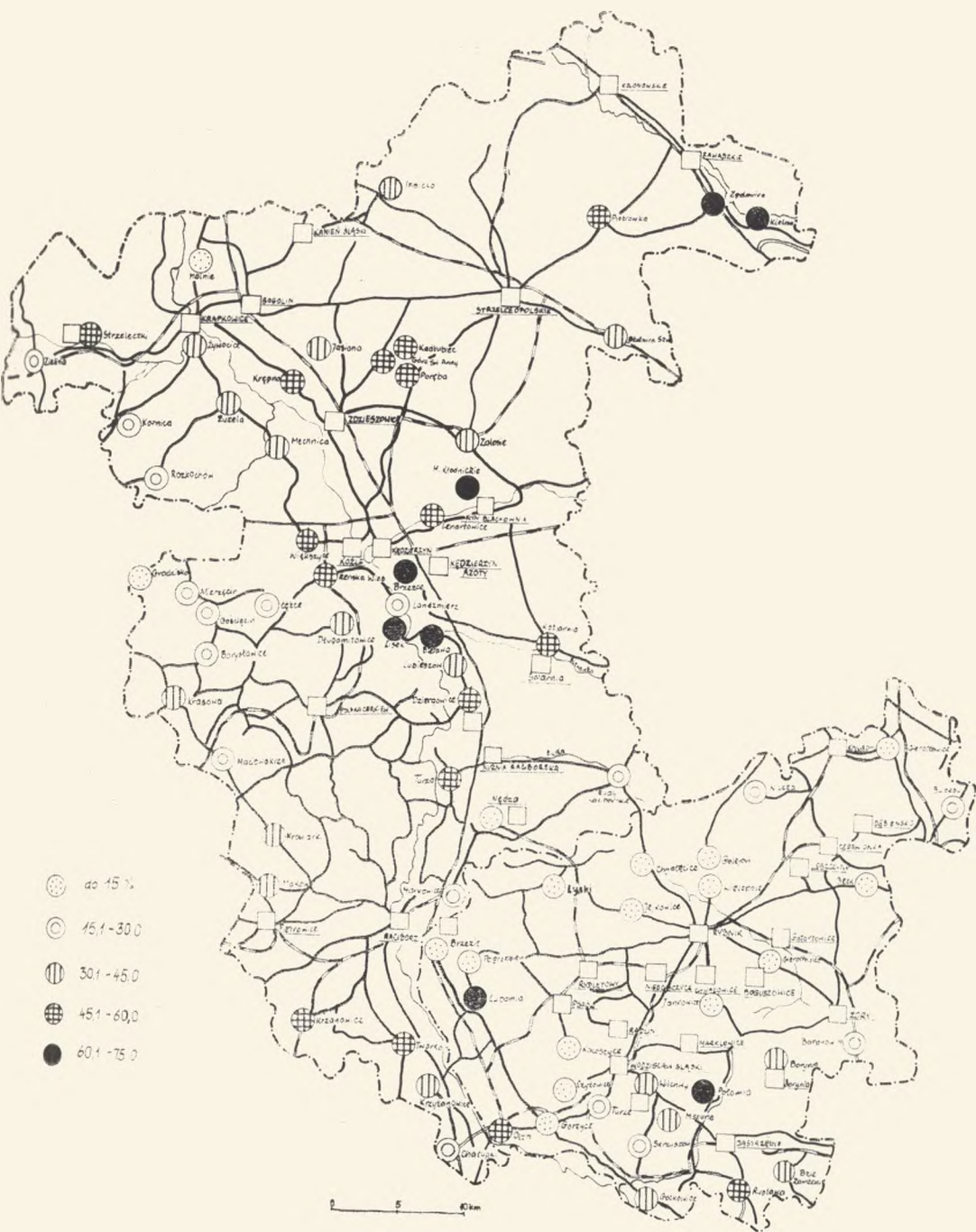
Nazwa wsi	%* ΣA + ΣB	Nazwa wsi	%* ΣA + ΣB
Bierawa	70,9	Jasiona	38,6
Kielcza	65,6	Krzyżanowice	35,6
Miejsce Kłodnickie	65,2	Gościęcín	28,5
Żędownice	63,5	Chalupki	26,7
Brzeźce	62,8		
Cisek	61,4		41,1
Kotłarnia	54,9	Turze	59,0
Piotrówka	51,1	Kadłubiec	48,9
Dziergowice	50,7	Krzanowice	47,4
Krępna	49,2	Tworków	45,2
Więszczyce	49,2	Izbicko	39,0
Góra Św. Anny	47,6	Maków	36,3
Lenartowice	46,3	Długomiłowice	34,1
Żywocice	36,1	Mechnica	31,2
Lubieszów	32,0	Krowiarki	30,1
Żużela	30,2	Blotnica Strzelecka	30,4
Rudy Raciborskie	25,5	Łęże	27,6
Landzmiern	25,7	Borysławice	27,0
Markowice	19,6	Maciowakrze	24,8
Nędza	15,0	Rozkochów	23,1
	41,9	Zielina	21,3
		Mierzęcín	18,0
Poręba	55,1	Kornica	17,6
Reńska Wieś	50,4	Grodzisko	13,3
Strzeleczyki	50,2	Malnie	10,6
Krasowa	43,7		
Zalesie	40,2		31,5
Średnia ogółem			38,1

Źródło: jw. tabela 1.

* % ogółu zmian obliczony w stosunku do czynnych zawodowo poza rolnictwem w danej wsi

ΣA, ΣB - objaśnienia symboli w tekście na s. 26.

W rejonie wodzisławskim nasilenie zmian w strukturze zawodowej mieszkańców wsi było w porównaniu z poprzednim rejonem dwukrotnie wyższe. Spośród 100 czynnych zawodowo, ponad 35 osób podlegało procesowi zmian. We wsiach typowo robotniczych (np. Kokoszyce, Czyżowice) wskaźnik ten kształtował się podobnie jak w rejonie rybnickim. We wsiach chłoprobotniczych (jak: Skrzyszów, Mszana) był bardzo wysoki i wynosił od 25 do 45%, zaś w dawnych rolniczych (Połomia, Ruptawa, Lubomia) ponad 60% (ryc. 6).

Ryc. 6. Nasilenie zmian struktury zawodowej mieszkańców wsi ROW i WOOP w latach 1960-70

We Wschodnioopolskim Okręgu Przemysłowym proces dalszych przekształceń w strukturze zawodowej mieszkańców wsi jest bardziej nasilony, bowiem natrafił na mniej zaawansowane podłoże urbanizacji ekonomicznej. Przykładowo w rejonie strzeleckim prawie połowa, a w pozostałych rejonach ponad 1/3 z ogółu czynnych zawodowo poza rolnictwem uczestniczyła w zmianach struktury zawodowej (tab. 5). Interesująco układają się wymienione wskaźniki dla wydzielonych kategorii wsi. Wsie grupy I odznaczały się, odwrotnie niż w ROW-ie, najwyższym wskaźnikiem zmian w strukturze zawodowej mieszkańców. Najslabiej ulegały przekształceniu wsie z grupy III, czyli rolnicze, podczas gdy w ROW-ie ta właśnie kategoria wykazywała największe nasilenie rozpatrywanych zmian.

Tabela 5

NATĘŻENIE ZMIAN W ŹRÓDŁACH UTRZYMANIA I STRUKTURZE KWALIFIKACYJNEJ MIESZKAŃCÓW WSI ROW-u I WOOP-u

Typy wsi*	ROW	Rejony		WOOP	Rejony			
		rybnicki	wodzisławski		kozielski	krapkowicki	raciborski	strzelecki
	%** zmian w stosunku do ogółu czynnych zawodowo							
Ogółem	27,7	19,5	35,9	38,1	39,3	33,6	31,6	48,1
Grupa I	12,6	7,2	18,0	41,9	51,9	38,5	20,3	56,9
Grupa II	25,9	18,9	32,9	41,1	40,8	44,4	31,1	48,1
Grupa III	44,0	32,2	55,8	31,5	25,2	18,1	43,6	39,4

*grupy wsi wyróżnione na s. 28.

** czynni zawodowo poza rolnictwem w danym rejonie stanowią 100%.

Reasumując stwierdzić należy, że proces zmian struktury zawodowej ludności wiejskiej rozpatrywany w aspekcie źródeł utrzymania i kwalifikacji wykazał największe nasilenie w rejonie krapkowickim i kozielskim, najniższe zaś w rybnickim. Wśród mieszkańców ROW-u zmiany struktury społeczno-zawodowej były największe we wsiach bardziej odległych od centrów przemysłowych, z niższym udziałem ludności pozarolnej (wsie grupy III). Najslabiej natomiast proces ten wystąpił we wsiach grupy I, czyli osiedlach robotniczych i wsiach silnie już przekształconych w zakresie struktury zatrudnienia i kwalifikacji. W WOOP-ie sytuacja ta kształtowała się odwrotnie, co potwierdza postawiona na wstępie hipoteza o silnym uzależnieniu tempa współczesnych przeobrażeń od zastanego podłoża.

Pewną, ściślej jednak nie określoną rolę odgrywa w tym procesie struktura gospodarcza badanych okręgów przemysłowych. Należy przypuszczać, że górnictwo węglowe wpływało bardziej dynamizująco na procesy prze-

kształceń wsi, podczas gdy przemysły przetwórcze WOOP-u, jako wymagające pracowników o zróżnicowanych i wyższych kwalifikacjach, oddziaływały na wieś opolską w sposób bardziej selektywny. Szczegółowe sprawdzenie tej hipotezy nastąpi w drodze dalszych studiów tego problemu, popartych bezpośrednimi badaniami terenowymi.

Nieco odmiennie przebiega proces przekształceń wsi znajdujących się w początkowym stadium urbanizacji, zaklasyfikowanych uprzednio do grupy II i III. Z tych wsi postępuje nadal odpływ rolniczej siły roboczej do pozarolnych działów gospodarki narodowej, głównie do przemysłu. Obserwuje się proces przejścia mieszkańców wsi od zbiorowości monozawodowej (rolniczej) do zbiorowości o zróżnicowanej, wielorodzajowej strukturze zawodowej. Odsetek zatrudnionych w przemyśle, w stosunku do ogółu czynnych zawodowo poza rolnictwem jest tu nawet wyższy w porównaniu do wsi grupy I. Nadal jednak nie tracą one funkcji rolniczej czy usługowej w stosunku do zaplecza.

Natomiast we wsiach, gdzie zmiana źródeł utrzymania osiągnęła już pewien pułap i nie wykazuje tendencji do dalszych przekształceń, zmienia się struktura kwalifikacyjna pozarolnej siły roboczej. Zjawisko to stwierdzono we wszystkich wsiach grupy I i to zarówno na obszarze WOOP-u jak i ROW-u. Dane dotyczące struktury zatrudnienia ich mieszkańców prowadzą do wniosku, że wsie te przeobraziły się w osiedla robotnicze i daleko odbiegają już od teoretycznego modelu tradycyjnej społeczności wiejskiej.

BIBLIOGRAFIA

1. Dobrowolska M., 1967. *Czynnik ludzki w procesie uprzemysłowienia. Gospodarka czynnikami ludzkim w rejonach uprzemysławianych*. Kom. Bad. Rej. Uprzem. PAN. Warszawa.
2. Dobrowolska M., Górz B., 1974. *Differentiation regionale de la modernisation de la campagne sur les terrains de l'economie paysanne individuelle*. Geogr., pol. t. 29.
3. Golachowski S., 1966. *Urbanizacja wsi w województwie opolskim. Problemy ewolucji układów osadniczych na tle procesów urbanizacyjnych w Polsce*. Warszawa.
4. Jałowiecki B., 1972. *Procesy urbanizacji wsi w rejonie Kędzierzyn – Koźle. Ziemia Kozielecka*. Stud. i Mat., t. 2, Instytut Śląski w Opolu.
5. Kluczyński J., 1970. *Kwalifikacje a rozwój gospodarczy*. Warszawa.
6. Krakowska A., 1968. *Z badań nad kształceniem młodzieży wiejskiej w pow. raciborskim*. Stud. społ.-ekon., t. 1, Instytut Śląski w Opolu.
7. Krakowska A., 1970. *Przemiany w strukturze społeczno-zawodowej ludności wiejskiej pod wpływem nowych inwestycji przemysłowych (na przykładzie ROW)*. Roczn. nauk.-dydak. WSP Krak. nr 40, *Prace Geograficzne V*, Kraków.
8. Krakowska A., 1976. *Rola kadr kwalifikowanych w procesach urbanizacji (maszynopis)*.
9. Leszczycki S., Lijewski T., (red.) 1972. *Geografia przemysłu Polski (praca zbiorowa)*. Warszawa.
10. Mikołajewicz Z., 1973. *Urbanizacja wsi w województwie opolskim*. Instytut Śląski w Opolu.

11. Mrowiec A., 1962. *Szkice z nowszych dziejów Ziemi Rybnickiej*. Cz. I. Katowice.
12. Pakuła L., 1973. *Procesy aglomeracyjne i integracyjne przemysłu w obrzeżu GOP*. Pr. monogr. WSP Krak. t. IX, Kraków.
13. Rajman J., 1962. *Rozwój ośrodków przemysłowych nad Małą Panwią do 1939 roku*. Katowice.
14. Rajman J., 1965. *Uprzemysłowienie a przemiany ludnościowo-osadnicze woj. opolskiego*. Katowice.
15. Rajman J., 1969. *Procesy urbanizacyjne w obrzeżu Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego po II wojnie światowej*. Pr. monogr. WSP, Krak. t. VII, Kraków.
16. Rauziński R., 1975. *Rola czynnika ludzkiego w rozwoju regionu*. Stud. społ.-ekonom. t. 4. Instytut Śląski w Opolu.
17. Turski R., 1964. *Wpływ industrializacji socjalistycznej w Polsce na urbanizację wsi. Urbanizacja a relacje społeczne wsi i miasta*. Warszawa.